

МЕМУАРИСТИКА. ЕПІСТОЛЯРІЇ

ПІСКУН В.М.

**“ЗЕМЛЯКАМ ПОЛІТИКА, А МЕНІ ЗДАЄТЬСЯ ТРЕБА
ВПЕРЕД КУЛЬТУРА І ЛІТЕРАТУРА”
(Листи Бориса Лазаревського до Микити Шаповала)**

У публікації подано листи Бориса Лазаревського до Микити Шаповала, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Листи містять важливу інформацію про життя Б.Лазаревського в еміграції.

Родина Лазаревських відіграла неабияку роль в житті українського суспільства у ХІХ - на початку ХХ ст. Міцне закорінення в українську культуру спонукувало їх до розмаїтої праці на благо вітчизни, утримувало від зміни української національної ідентичності під тиском історичних обставин, в яких вони опинялися. Революційна буря початку ХХ ст. по-різному вплинула на долю членів родини, і їх розкидало по різних країнах. Один із них - Борис Лазаревський опинився у Парижі (Франція), де і помер у 1936 р.¹

Борис Лазаревський (псевдоніми - Хтось, Борис Л., криптонім - Б.Л.) - син відомого українського історика Олександра Матвійовича Лазаревського народився 7 квітня 1871 р. в Полтаві. У 1892 р. закінчив Колегію Павла Галагана, а 1896 р. - юридичний факультет Київського університету. Ще у студентські роки друкувався у газетах “Киевская мысль”, “Южное обозрение”, “Крымский вестник” та ін., писав оповідання. Трудову біографію розпочав у 1896 р. - працював помічником машиніста паровозного депо станції Козятин Південно-Західної залізниці, 1897 р. - помічником секретаря Севастопольського військово-морського суду (1903 р. став секретарем). У 1899 р. в Одесі 1899 р. випустив збірку прози з життя залізничників “Забывтые люди”². Познайомився з А.Чеховим, не раз зустрічався з ним, листувався. Частина листування та спогадів про зустрічі з Антоном Павловичем опубліковані³.

Із початку ХХ ст. Борис Лазаревський поряд із юридичною практикою також займався літературною творчістю й активно друкувався в російських журналах. Його твори по-різному оцінювали критики, проте завжди відзначали особливу манеру письма автора. А оскільки юридична кар’єра Б.Лазаревського у 1906 р. перервалася через звільнення у запас (переведений до резерву флоту), то він став професійним літератором. Співробітничав із журналами “Вестник Европы”, “Русское богатство”, “Русская мысль”, “Журнал для всех”, “Образование”, “Нива”, “Искорки”, “Пробуждение”, “Всеобщий ежемесячник” та ін. Оприлюднив кілька книжок, зокрема, “Рассказы” (СПб., 1908), “Девушки” (СПб., 1910), “Семья” (СПб., 1910), два видання зібрань творів. Підтримував дружні взаємини з А.Коні, І.Репіним, М.Реріхом, В.Меєрхольдом та багатьма іншими діячами культури. Підготував низку статей, присвячених біографії та творчості Т.Шевченка⁴.

Загалом до революції видав 7 томів зібрання творів. На початку 1917 р. за рекомендацією начальника Головного морського штабу адмірала Костянтина Стеценка Б.Лазаревського призначили секретарем навчального відділу цього органу в Санкт-Петербурзі. У чині титулярного радника завідував прийомом до числа гардемаринів осіб із вищою освітою. Після Лютневої революції 1917 р. - капітан військово-морського судового відомства, обер-аудитор в штабі начальника 2-ї бригади лінійних кораблів

Чорноморського флоту. Повернувшись до Севастополя в серпні 1917 р., служив на крейсері “Алмаз”. Після встановлення в Україні влади гетьмана П.Скоропадського його запросили до Києва у розпорядження Українського військового прокурора. Від серпня того ж року він - офіцер для доручень при військовому міністрі Української Держави. Публікувався у “Літературно-науковому віснику”. У лютому 1919 р., за влади Директорії Української Народної Республіки, служив в Українському головному морському штабі у Севастополі, наступного місяця - у складі спеціальної портової комісії по Миколаєву та Херсону. 1920 р. переїхав до м.Батум (нині - м.Батумі, Грузія). До 1921 р. служив контролером на французькому пароплаві пасажирської лінії Батум-Марсель. Не сприйнявши захоплення влади в Росії більшовиками, емігрував, жив у Стамбулі, Празі, Берліні, Парижі. У французькій столиці став членом тамтешнього Морського зібрання.

В еміграції Б.Лазаревський продовжував займатися літературною діяльністю. Частина його творів була перекладена й опублікована українською мовою. Друкувався у часописах “Українське слово”, “Морской сборник”, “Студенческие годы”, “Иллюстрированная Россия”, “Мир искусства”, “Общее дело” та ін., у календарі “Дніпро”. Від 1932 р. брав активну участь у паризькому “Українському Літературному Гуртку”, 1933 р. очолив його. На сторінках тижневика “Тризуб” вів рубрику “Шматочки минулого”.

Починаючи з 1886 р., Борис Лазаревський вів щоденники, в яких детально фіксував усі найдрібніші події. Дослідники відзначають ретельність ведення щоденників та їх особливості. “Величезний інтерес становлять записані ним розмови з письменниками, артистами, художниками. Крім того, він мав звичку вклеювати в щоденники отримані листи, запрошення, подаровані фотографії, накидати шаржі, замальовувати побачене (він досить добре малював). Тому саме щоденники він вважав чи не “найважливішим”, що зробив у житті”⁵. Загалом Б.Лазаревський залишив 60 зошитів-щоденників, що зберігаються у різних російських архівах (РГБ, РНБ, РГАЛИ, ІРЛИ). Окремі їх фрагменти вже були опубліковані.

Практично впродовж усього життя Борис Лазаревський писав твори російською мовою. Хоча є й оповідання українською. Українську мову він вважав рідною. Його занурення в українську культуру було настільки глибоким, що навіть російські тексти, писані ним упродовж життя, помережені українськими “маркерами”. Проте для сучасних українців ім’я Бориса Лазаревського залишається маловідомим. До того ж, і нині щодо нього трапляються прикросці. Так, у щойно опублікованому перекладі у журналі “Всесвіт” одного з його творів зі збірника “Голос батьківщини” країною походження автора зазначена Росія. Для читачів-неофітів, які не надибають на цікаву статтю російської дослідниці М.Михайлової про творчість Б.Лазаревського, він так і залишиться поза межами української культури, українського світу, в якому він жив і який унаснажував його до творчості.

Два листи Бориса Лазаревського до Микити Шаповала, який на той час проживав у Чехословаччині, очолював Український Громадський Комітет, реалізовував низку культурно-освітніх проєктів, мав гарні стосунки з першими особами держави, засвідчують про велике бажання Б.Лазаревського видати книжку українською мовою. А ще більше - бути почутим українцями, земляками. На жаль, 1924 р. був, як і більшість часу, для українських політичних емігрантів досить складним. Неодноразово на сторінках свого щоденника Микита Шаповал упродовж року занотовував, зокрема й таке: “Поганий осадок після вчорашньої розмови з д-ром Гірсою⁶... Видавництва

мабуть не буде. Вони бояться книжки. Українська книжка створить Україну”⁷. Вочевидь саме фінансова скрута не дозволила тоді М.Шаповалу видати українську книжку Б.Лазаревського.

Нижче публікуємо 2 листи Бориса Лазаревського до Микити Шаповала, датовані січнем і березнем 1924 р., які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Вони друкуються мовою оригінала зі збереженням орфографії, пунктуації та стилістики.

№1

1924, I, 5

9, rue Pierre Chausson, Paris, X.

Вельмишановний, любий пане голова!

Милий пане Шаповале!⁸ В Лашенка⁹ (Vilimovska, 5, Kr. Vinohrady Praha) є декілька моїх повідок, що були друковані в Літературно Науковому Вістнику. Жінка його переклала і мої “Три тополі”. Іменем святим України прохаю Вас - видайте мою книжку із тим своє ручним моїм малюнком, що дав я Вам на хранення. Не хочу вмерти не побачивши своєї книжки української.

А здоров’я моє реїнуло та й дуже... Не хочеться про це писати.

Прошу видати книжку мініатюрно, але художнє - по мистецьки, з малюнком моїм на обкладці¹⁰.

Якщо допущу від Вас відповідь, - то 1) Прошу незабаром взяти від Короліва-Старого¹¹ - ще моє оповідання “Баба Ольга” - він робив там коректуру - і як буду знати, що це буде справді, то незабаром дошлю Вам “Велику згодину” - немає охоти біля неї працювати - бо не знаю де і коли друкувати, а ген буду знати напевне, то за тиждень зроблю і надішлю.

Знаю Вас і поважаю за людину культурну, а через те і благаю: нехай книжка виде до весни...

Хоч би вмерти побачивши її. Багато загинуло моїх оповідань - в Куліша, забили краснояврейці в Кременчузі.

Допоможіть же.

Памятайте, що qui cito dat - big dat...

А я прошу не тільки для себе, а і за своїх земляків.

Як людину культурну прошу, одержавши цього листа, - і зараз і до діла... Бо наші земляки не дуже люблять поспішати.

Не знаю якими словами прохати Вас ще тай ще!

Боюсь, що Лашенко спізниться передати цього листа - одразу.

Ваш Борис Лазаревський.

Витання передайте О.І.Олесю¹².

№2

22.III.1924.
Paris.*Любий земляче!*

Щось да не так. Не може бути, щоб Ви не відповідали на мій лист - щоб Ви не хотіли мені допомогти видати українську книжку...

А ні від Дорошенка, а ні від Лашенка також немає нічого...

Дуже прошу Вас дайте відповідь:

- 1) Чи передав Вам Лашенко матеріал для книжки: 1) Три тополі 2) Святе місто
- 3) Початок життя 4) Земляки 5) Дитятко 6) Степан 7) Баба Олена 8) Уляна.
- 2) Чи іє яка надія видати книжку?
- 3) Чи Ви плюнули на мою особу і на мою працю?

Борис Лазаревський.

Ще питання:

Чи не стратили Ви того малюнка, що дав я Вам на збереження?

То моя святиня.

В мене рука болить - інак як олівцем не можу писати...

Чекаю відповідь¹³. Не для себе хочу видати книжку, а за для земляків, бо як умру, то ніхто не видасть їх!... Землякам політика, а мені здається треба вперед культура і література.

ЦДАВО, ф.3563, оп.1, спр.176, арк.20-20зв.

¹Похорон Бориса Лазаревського // Тризуб. - Париж, 1936. - Ч.35. - С.23.

²Див.: *Ротач П.П.* Лазаревський Борис Олександрович // Українська літературна енциклопедія. - К., 1995. - Т.3. - С.125.

³*Гитович Н.И.* Записи о Чехове в дневниках Б.А.Лазаревского // Литературное наследство. - М., 1977. - Т.87. - С.319-356; Из дневника Бориса Лазаревского // Диаспора. - Париж-СПб., 2001. - С.345-714.

⁴*Усенко П.Г.* Лазаревський Борис Олександрович // Режим доступу: http://www.history.org.ua/?l=ENU&verbvar=Lazarevsky_V_O&abcvar=15&bbcvar=1

⁵*Михайлова Марія.* Образ України в збірнику Б.А.Лазаревського "Голос батьківщини". Переклад Д.Дроздовського // Всесвіт. - К., 2008. - №7-8. - С.75-79.

⁶Вацлав Гірс на той момент був заступником міністра закордонних справ ЧСР Е.Бенеша й одночасно одним із організаторів Російської допомогової акції, за якою уряд ЧСР надавав допомогу політичним емігрантам з колишньої Російської імперії, які опинилися в ЧСР.

⁷*Шаповал М.* Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Ч. I. / Упоряд. інж. Сава Зеркаль. Видання Української Громади ім. М.Шаповала в Новім Йорку. - Нью-Йорк, 1958. - С.102.

⁸Микита Юхимович Шаповал - український державний і політичний діяч, публіцист, соціолог, доктор соціології, один з активних організаторів українського культурно-освітнього життя в ЧСР у період еміграції. Народився 8 червня 1882 р. в с.Сріблянка Бахмутського пов. Катеринославської губ. (нині - Артемівський р-н Донецької обл.) в сім'ї відставного унтер-офіцера, сільського наймита Юхима Олексійовича та Наталії Яківни Шаповалів. Політичну діяльність розпочав як член РУП (з 1901), згодом - один із організаторів і лідерів УПСР. За фахом лісівник, обирався головою Всеукраїнської лісової спілки; видавець і співредактор журналу "Українська Хата" (1909-1914), член Української Центральної Ради та її Малої Ради (1917-1918), співавтор IV Універсалу, комісар Київського повіту, генеральний секретар, голова Українського національного союзу (14.11.1918 - січень 1919 р.). З 1919 р. перебував за кордоном: секретар Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919-1920), потім жив у Празі, де і помер 25 лютого 1932 р. У 1920-х роках М.Шаповал нав'язав контакти з провідними тогочасними чехословацькими державними діячами Т.Масариком, Е.Бенешем, В.Гірою, які прихильно поставились до його проєктів. Він з успіхом реалізував широку програму української культурно-суспільної акції в ЧСР. Очолював Український Громадський комітет (1921-1925), що підтримувався

урядом ЧСР, був співорганізатором українських вищих шкіл у Празі і Подебрадах, організатором Всеукраїнського Робітничого Союзу в Чехословаччині, головою Українського соціологічного ін-ту в Празі. Видавець і редактор місячника "Нова Україна" (1922-1928) та низки інших видань. З Борисом Лазаревським був знайомий ще до революції.

⁹Лашенко Ростислав Митрофанович (1(13).IX.1878 - 30.X.1929) - український правознавець і громадський діяч, один з основоположників української історико-правової науки. Народився в Єлисаветграді Херсонської губ. (нині - м.Кіровоград). Закінчив місцеву гімназію (1896) та юридичний ф-т Київського ун-ту (1905). Працював на різних посадах у судових установах Києва. За Української Центральної Ради - голова 1-го департаменту Київського апеляційного суду, викладач історії українського права в Київському народному ун-ті. З приходом Директорії УНР - член верховної слідчої комісії. З 1920 р. жив у Львові, де виконував обов'язки голови Наддніпрянської допомогової секції при Українському громадському комітеті. 1921 р. переїхав до Праги. Викладав історію українського права в Українському вільному ун-ті, послідовно обіймаючи посади доцента (1921), надзвичайного професора (1923) і звичайного професора (1925). Викладав також в Українській господарчій академії в Подебрадах. Був членом багатьох емігрантських науково-культурницьких інституцій, зокрема співзасновником і головою Українського правничого товариства в Празі, членом Українського історико-філологічного товариства. Помер у Празі, де і похований.

¹⁰На малюнку, який зберігається в ІЦДАВО України (ф.3563, оп.1, спр.176, арк.17), кольоровими олівцями намальовано дві хатини і біля них тополи.

¹¹Королів-Старий (справжнє ім'я - Василь Костьович Королів) - громадський діяч. Народився 4 лютого 1879 р. в с.Ладан Прилуцького пов. Полтавської губ. Навчався в Полтавській духовній семінарії, Харківському ветеринарному ін-ті. Працював ветеринарним лікарем, видав популярний посібник з ветеринарії. У 1908 р. разом з товаришами заснував видавництво "Час", що стало одним із найбільших в країні, редагував журнал "Книгар". У часи Української Народної Республіки працював керівником Київського міського ветеринарного бюро. У 1919 р. як член дипломатичної місії УНР виїхав до Праги. З того часу жив у ЧСР. Працював в Українській господарчій академії у Подебрадах, активно займався видавничою та літературною роботою. Помер 11 грудня 1943 р.

¹²Олесь Олександр (справжнє ім'я - Олександр Іванович Кандиба) - український письменник. Народився 4 грудня 1878 р. в с.Крига (Білопілья) Сумського пов. Харківської губ. З 1920 р. на еміграції в Австрії, згодом - в ЧСР. Помер 22 липня 1944 р. у Празі. Знайомий з Борисом Лазаревським ще з початку ХХ ст.

¹³Підкреслено червоним олівцем.

Пискун В.Н. "Землякам политика, а мне кажется нужны сперва культура и литература" (Письма Бориса Лазаревского к Никите Шаповалу).

В публикации поданы письма Бориса Лазаревского к Никите Шаповалу, которые хранятся в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины. Письма содержат важную информацию о жизни Б.Лазаревского в эмиграции.

Piskun V.M. "Politics is for compatriots, but, it seems to me, culture and literature is necessary first of all" (Letters by Borys Lazarevsky to Mykyta Shapovalov).

The publication have the letters to Borys Lazarevskyi to Mykyta Shapoval, which are stored in the Central State Archives of Supreme of Power and Government of Ukraine. The letters contain important information about his life in exile.